

УДК 336.14

НАУКОВО–ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Сідельникова Л.П.*, 2013

Херсонський національний технічний університет

Досліджено теоретико–методологічні засади категорії «доходи державного бюджету». Визначено особливості формування дохідної частини Державного бюджету України. Запропоновано резерви дохідних джерел фінансування суспільних видатків як вагомої альтернативи державним запозиченням.

Ключові слова: *державний бюджет, доходи, податкові надходження, бюджетні ресурси, суспільні видатки, державні запозичення.*

Постановка проблеми. Доходи Державного бюджету України займають провідне місце у формуванні бюджетних ресурсів держави. Їхня питома вага у доходах зведеного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) поступово зростає: 2007 рік – 73,5%; 2008 рік – 75,4%; 2009 рік – 74,0%; 2010 рік – 74,4%; 2011 рік – 78,2%. За підсумками 3 кварталів 2012 року, в Україні централізовано 77,1% бюджетних ресурсів. Водночас, саме на державний бюджет покладено функції по забезпеченню не лише суспільних видатків, а і витрат на погашення та обслуговування державного боргу. Так, у 2012–2013 роках лише за кредитами МВФ з державного бюджету необхідно виплатити суми, еквівалентні 12–25% валових міжнародних резервів України [1, с.170]. У 2013 році уряд має погасити 81,1 млрд. грн. внутрішніх та зовнішніх боргів, крім того, заплановані видатки на обслуговування державного боргу у сумі 35,0 млрд. грн. [2], що становить 8,5% загального обсягу бюджетних видатків. У цілому, у поточному році на погашення та обслуговування державного боргу України має бути витрачена третина (32,0%) доходів державного бюджету.

Законом «Про Державний бюджет України на 2013 рік» передбачено здійснення нових державних запозичень у сумі 135,5 млрд. грн., у тому числі і для погашення попередньо взятих боргових зобов'язань [2]. Однак, в умовах нестабільності вітчизняного фіскального простору, падіння міжнародних кредитних рейтингів України, обмеженості доступу нашої держави до міжнародних фінансових ринків існує значний ризик недоотримання запланованих боргових ресурсів. Отже, основне навантаження по розрахункам із зовнішніми та внутрішніми кредиторами України припадає на дохідну частину державного бюджету. Встановлення оптимуму фіскальної експансії держави потребує обґрунтування концептуальних засад категорії «доходи державного бюджету» та визначення векторів підвищення спроможності доходів бюджету забезпечити фінансування суспільних видатків в умовах поглиблення дисбалансів державних фінансів та посилення боргових ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з дослідженням концептуальних засад та особливостей формування доходів Державного бюджету України з метою підвищення ефективності фінансування державних видатків, присвячені праці вітчизняних науковців та практиків: В.Венгера, В.Геєця, А.Глуценка, В.Дем'янишина, М.Карліна, А.Крисоватого, В.Опаріна, Ц.Огня, К.Павлюк, Ю.Пасічника, О.Романенко, Ю.Сибірянської, А.Соколовської, В.Федосова, Л.Фещенко, Ю.Хмарук, І.Чугунова, С.Юрія та ін.

Водночас, недостатньо розробленими залишаються методологічні підходи щодо стратегії формування доходів Державного бюджету України в контексті вибору пріоритетів податково–боргових джерел забезпечення суспільно необхідних видатків в умовах нестабільності вітчизняного фіскального простору та посилення боргових ризиків.

Метою статті є дослідження теоретико–методологічних засад категорії «доходи державного бюджету», визначення особливостей формування доходів Державного бюджету України, пошук резервних дохідних джерел фінансування суспільних видатків як вагомої альтернативи державним запозиченням.

*©Л.П. Сідельникова – к. е. н., доцент, Херсонський національний технічний університет.

Виклад основного матеріалу. Доходи Державного бюджету України є складовою державних доходів та відіграють вирішальне значення у реалізації основних напрямів соціально-економічної політики держави.

Сутність і роль доходів державного бюджету проявляються в процесі їх формування, розподілу та відтворення з метою забезпечення фінансування суспільно необхідних видатків. Вони функціонують в умовах розширеного суспільного відтворення і мобілізації бюджетних ресурсів в єдиному фонді грошових коштів з метою використання для забезпечення виконання функцій держави. Як економічна категорія, доходи бюджету виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетних фондів [3, с.121]. За економічною сутністю бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості валового внутрішнього продукту між різними учасниками відтворювального процесу, з іншого – об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості [4, с.141; 5, с.165]. Формою прояву категорії «доходи державного бюджету» є сукупність видів бюджетних платежів юридичних та фізичних осіб, а їхнім матеріальним втіленням – грошові кошти, які мобілізуються до бюджету.

Системність і послідовність у дослідженні доходів державного бюджету від теоретико-методологічних засад цієї категорії до прагматики формування дохідної частини Державного бюджету України дають можливість визначити ефективність вітчизняної фіскальної політики у формуванні потреби і пропозиції на бюджетні ресурси з метою забезпечення оптимального співвідношення джерел фінансування суспільних видатків.

Вітчизняні науковці розглядають категорію «доходи бюджету», з одного боку, як систему економічних відносин, з іншого – як кошти, що формують централізований фонд фінансових ресурсів держави.

Так, С. Юрій трактує доходи бюджету як об'єктивне економічне явище, пов'язане з сукупністю економічних відносин з приводу розподілу та перерозподілу ВВП з метою формування основного централізованого фонду грошових коштів держави [6, с.158], а саме:

- економічних відносин, що виникають у процесі формування основного централізованого фонду грошових коштів і надходять у розпорядження органів державної влади та управління;
- економічних відносин держави з підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами, які виникають у процесі справляння бюджетних платежів [6, с.159].

Подібним є бачення цієї економічної категорії і низкою українських вчених [3, с.43; 4, с.140; 5, с.164; 7, с.93; 8, с.117]. Ц. Огонь узагальнює поняття доходів бюджету як «єдиної, цілісної системи специфічних економічних відносин, які виникають в умовах розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів для забезпечення виконання, насамперед, конституційних зобов'язань» [9, с.27].

З іншого боку, звертають увагу С. Юрій та А. Глущенко, доходи бюджету – це частка централізованих ресурсів держави, які потрібні для виконання нею відповідних функцій [6, с.159; 7, с.93]. Цієї ж думки дотримується і Ю. Пасічник, додаючи, разом з тим, тезу щодо необхідності врегулювання доходів державного бюджету відповідними нормативними актами [8, с.117].

М. Карлін вважає доходи державного бюджету сукупністю грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів держави, що використовуються нею для виконання її основних завдань і функцій [10, с.53]. З цим визначенням погоджуються і О. Турчинов, Ц. Огонь, Г. Фролова, підкреслюючи, що доходи бюджету утворюються за рахунок надходжень на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України [11, с.90]. Аналогічним є бачення А. Глуценка та російських економістів М. Романовського, О. Врублевської, Б. Сабанті, які трактують доходи бюджету як грошові кошти, що надходять у безвідплатному і безповоротному порядку, відповідно до діючого в країні бюджетного і податкового законодавства, у розпорядження органів державної влади [7, с.93; 12, с.320].

В. Базилевич та Л. Баластрик, маючи на увазі доходи державного бюджету, підкреслюють, що доходи централізованих фондів держави відображаються в грошових відносинах, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами в процесі вилучення і акумуляції частини вартості ВВП в загальнодержавному фонді з метою їх подальшого використання, тобто для здійснення державою своїх функцій [13, с.51].

К. Павлюк розглядає поняття доходів бюджету комплексно, враховуючи

його різносторонні характеристики, зокрема, вважаючи їх частиною фінансових ресурсів держави, що формуються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у бюджетному фонді для забезпечення соціальних і економічних потреб держави [14, с.83].

В. Дем'янишин і С. Юрій підкреслюють, що «у дохідній частині бюджету зосереджується та частина вартості валового внутрішнього продукту, яка в процесі розподілу і перерозподілу доходів і нагромаджень може бути спрямована на розвиток економіки держави, соціальний захист населення, соціально–культурні заходи, потреби оборони, управління» [15, с.89; 6, с.159]

Отже, характеризуючи категорію «доходи державного бюджету», відзначимо їх як основну складову державних фінансів, що має похідний характер. На основі аналізу існуючих у наукових працях підходів, доходи державного бюджету доцільно визначити як частину бюджетних ресурсів держави, що надходить до основного загальнодержавного фонду, сформованого для фінансування суспільно необхідних видатків з метою забезпечення сталого розвитку національної економіки, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня населення, забезпечення обороноздатності країни, утримання державних органів управління та вирішення завдань суспільного розвитку.

Основним джерелом доходів бюджету є ВВП, який створюється працею фізичних осіб та діяльністю суб'єктів господарювання у виробничій сфері [6, с.159]. Якщо для забезпечення суспільних видатків його недостатньо, держава залучає національне багатство, а саме: доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей.

Причому, підкреслюють А. Глушенко, К. Павлюк, С. Юрій, склад доходів державного бюджету та форми їх мобілізації залежать від системи і методів господарювання та від економічних завдань, які вирішує суспільство на тому чи іншому етапі розвитку [7, с.93; 14, с.73; 6, с.159].

Аналізуючи методи наповнення дохідної частини Державного бюджету України, Ю. Хмарук виділяє за джерелами такі доходи: від економічної та іншої діяльності; від зовнішньоекономічної діяльності; доходи, отримані від бюджетного вирівнювання [16, с.7].

Натомість, за бюджетною класифікацією, визначеною Бюджетним кодексом України, бюджетні доходи класифікуються за такими розділами (рис. 1) [17]:

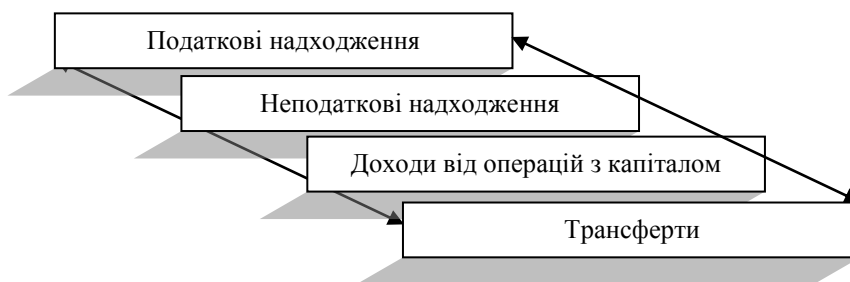

Рис. 1. Класифікація доходів державного бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України.

Отже, доходами Державного бюджету України є усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено чинним законодавством. Разом з тим, А. Соколовська наголошує, що формування бюджету держави має відбуватися переважно за рахунок податкових надходжень як найбільш надійного джерела його доходів, тоді як зростання в загальній сумі доходів держави неподаткових платежів ускладнює виконання бюджету, знижує ступінь його стабільності [18, с.13].

Досліджуючи реалії вітчизняної фіскальної політики, В. Дем'янишин та С. Юрій основним джерелом формування бюджетних ресурсів визначають податки, сутність яких, у першу чергу, полягає у примусовому відчуженні державою частини новоутвореної вартості [15, с.89; 6, с.159]. Головним джерелом формування державного бюджету визнають податки і А. Крисоватий та А.

Луцик [19, с.153], трактуючи їх як важливе джерело радикальних змін.

Як засвідчує аналіз структури доходів Державного бюджету України, податкові надходження мають домінантне значення при формуванні бюджетних доходів (рис. 2):

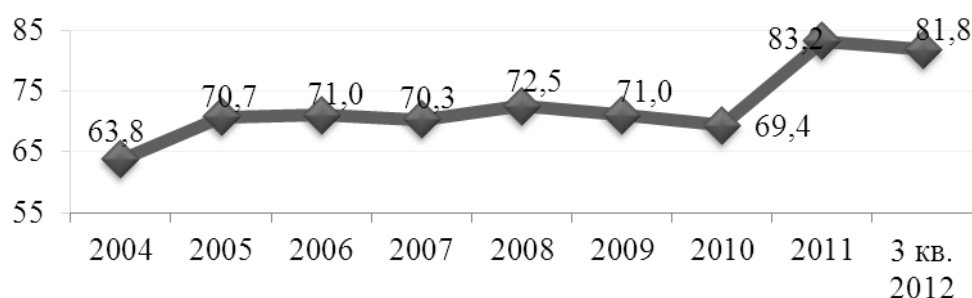

Рис. 2. Динаміка питомої ваги податкових надходжень у доходах Державного бюджету України, %

Примітка: розраховано автором на основі даних [20]

Отже, фінансування суспільних видатків відбувається, насамперед, за рахунок податкових надходжень. Причому, з прийняттям Податкового кодексу України частка мобілізованих податків і зборів у доходах державного бюджету стрімко зросла до 83,2% у 2011 році та 81,8% – за трьома кварталами 2012 року.

В умовах значного посилення боргових ризиків, проблематика зниження обсягів державних запозичень та пошуку і мобілізації додаткових джерел формування доходів бюджету набуває особливої актуальності, і основні фіскальні резерви сконцентровані саме у площині податкових надходжень.

Одним з найефективніших заходів у цьому напрямі є ревізія існуючих податкових пільг. Їхній обсяг у 2012 році вже зменшено на 10 млрд. грн.. Подальше впорядкування пільг по ПДВ та податку на прибуток підприємств дозволить не лише збільшити доходи державного бюджету на 15–20 млрд. грн. щорічно, але й ліквідувати необґрунтовані конкурентні переваги для окремих суб'єктів підприємництва за рахунок податкових преференцій.

Впорядкування потребують і питання трансфертного ціноутворення. Щороку майже 100 млрд. грн. виводиться з-під оподаткування внаслідок реалізації вітчизняної продукції за заниженими цінами пов'язаним особам (в межах однієї ФПП) до країн з нижчим, ніж в Україні, податковим навантаженням. За такою схемою реалізується 54% українського товарного експорту. Експерти зазначають, що втрати державного бюджету у результаті зловживань із трансфертним ціноутворенням складають 15–20% ВВП.

Наступним вектором пошуку резервів наповнення державного бюджету є ринок цінних паперів. У 2011 році загальний обсяг договорів торговців цінними паперами становив 2,2 трлн. грн., з яких на біржі припадає лише 235 млрд. грн. Водночас, гігантські обороти позабіржового ринку забезпечили лише 152 млн. грн. податку на прибуток. Встановлення 10%-ої ставки податку на прибуток від операцій з цінними паперами дозволить закрити одну з наймасштабніших схем з мінімізації оподаткування та додатково одержати 0,8–1 млрд. грн. до бюджету.

Підвищення ставок ввізного мита до рівня, визначеного у протоколі о вступі України до СОТ, та підвищення у 2 рази повних ставок митного тарифу на всі групи товарів дасть додаткових 2–2,5 млрд. грн. доходів державного бюджету щорічно; підвищення акцизних ставок на кузови для легкових автомобілів та введення акцизного податку на імпорт вантажопасажирських автомобілів – майже 1 млрд. грн. на рік; посилення контролю за реалізацією на внутрішньому ринку окремих високоліквідних товарів – 1–1,5 млрд. грн. додаткових щорічних надходжень до державної казни.

Висновки. Отже, доходами державного бюджету є кошти, які надходять державі у постійне користування на безповоротній основі та забезпечують фінансування суспільно необхідних видатків. Вагомий доробок вітчизняних вчених у вирішенні загальної фундаментальної проблеми розвитку теорії, методології і практики формування доходів державного бюджету є базисом для встановлення оптимуму фіскальної експансії держави та оновлення концептуальних підходів до формування бюджетних ресурсів.

Водночас, перманентне збільшення державних видатків в умовах уповільнення темпів економічного зростання вимагає пошуку та мобілізації додаткових джерел поповнення державної казни. Недостатність доходів **бюджету призводить до накопичення розміру бюджетного дефіциту та, відповідно, до необхідності його покриття за рахунок позикових фінансів, що провокує стрімке нарощування державного боргу України та значно посилює боргові ризики.** Боргове навантаження на державні фінанси у 2013 році відноситься до розряду пікових та є одним з ключових фіскальних викликів.

Перспективи подальших розвідок. Визначені в цій статті концептуальні основи формування доходів державного бюджету є вагомим науково–теоретичним підґрунтям для проведення подальшого моніторингу фіскальної достатності держави та пошуку оптимальної структури бюджетних ресурсів з метою забезпечення стабільного фінансування суспільних видатків.

Література:

1. Соціально–економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця. – К: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 року № 5515–VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>
3. Фещенко Л.В. Бюджетна система України: Навчальний посібник / Л.В. Фещенко, П.В. Проноза, Н.В. Кузьминчук. – К.: Кондор, 2008. – 440 с.
4. Венгер В.В. Фінанси: Навчальний посібник / В.В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.
5. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник / О.Р. Романенко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
6. Фінанси: Підручник / [За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова]. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
7. Глушенко А.С. Фінанси: Навчальний посібник / А.С. Глушенко. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 190 с.
8. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навчальний посібник / Ю.В. Пасічник. – Київ: Знання–Прес, 2002. – 495 с.
9. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: напрями реструктуризації та вдосконалення: автореф. дис. докт. екон. наук: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Цезар Григорович Огонь. – К.: КНЕУ, 2004. – 36 с.
10. Карлін М.І. Фінансова система України: Навчальний посібник / М.І. Карлін. – К.: Знання, 2007. – 324 с.
11. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / [О.В. Турчинов, Ц.Г. Огонь, Г.С. Фролова та ін.]; [за ред. О.В. Турчинова і Ц.Г. Огня]. – К.: Парламентське вид–во, 2002. – 320 с.
12. Финансы: Учебник / [Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти]. – М.: Перспектива, ЮРАЙТ, 2000. – 520 с.
13. Базилевич В.Д. Державні фінанси: Навчальний посібник / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 151 с.
14. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки: Монографія / К.В. Павлюк. – К.: НДФІ, 2006. – 584 с.
15. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
16. Хмарук Ю.В. Формування системи доходів Державного бюджету України в умовах розбудови ринкової економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Юлія Віталіївна Хмарук. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2011. – 23 с.
17. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року №2456–VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
18. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія та практика становлення: автореф. дис. докт. екон. наук: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Алла Михайлівна Соколовська. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 28 с.
19. Крисоватий А.І. Податки і фіскальна політика: Навчальний посібник / А.І. Крисоватий, А.І. Луцик. – Тернопіль, 2003. – 312 с.
20. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>